

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Данілова Ірина Юріївна

УДК [261.7:284]:94 (477)“1945-1955”

**ПРОТЕСТАНТСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У
ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1955 рр.): СТРУКТУРА, ДІЯЛЬНІСТЬ
ТА СТОСУНКИ З ВЛАДОЮ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник	доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Даниленко Віктор Михайлович, Інститут історії України НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст.
Офіційні опоненти:	доктор історичних наук, професор Марусик Тамара Володимирівна, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, проректор з науково-педагогічної роботи з питань навчально-виховного процесу; кандидат історичних наук Галамай Олена Миколаївна, Державний архів Рівненської області, головний спеціаліст відділу використання інформації документів.

Захист відбудеться “16” квітня 2010 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 при Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “13” березня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України відбуваються зміни, в процесі яких формується громадянське суспільство, правова демократична держава. Серед чинників національно-духовного відновлення одним з найважливіших є релігійний.

Притаманна радянській тоталітарній системі секуляризація релігійних цінностей від соціального буття суспільства визначила церковно-релігійну ситуацію в Україні у повоєнний період. Тому припинення державного примусу в другій половині 1980-х рр. сприяло активізації релігійної свідомості суспільства та піднесенню суспільного авторитету церкви, в тому числі протестантської.

Духовне життя України ґрунтується на глибоких релігійних традиціях. Суспільство, незважаючи на тривалий ідеологічний тиск, зберегло до нині притаманну йому духовність та релігійний потенціал. Протестантизм – це динамічна церква, що зміцніла у контексті духовних, конфесійних і суспільних реалій України. Вона потребує неупередженого вивчення та критичного переосмислення історії свого конфесійного розвитку, що має місце впродовж тривалого історичного періоду.

Сучасний український протестантизм справляє значний вплив на розв'язання проблем державно-церковних стосунків, культурно-освітнього життя, міжцерковного діалогу, підтримку та розширення зв'язків із зарубіжними релігійними осередками. В період будівництва демократичної України досягнуто реальної свободи протестантського віросповідання, активізації вивчення державно-церковних відносин вітчизняною історіографією, нового осмислення релігійного життя та особливостей діяльності й історичного розвитку протестантських церков післявоєнного часу.

Актуальність дисертаційної роботи визначається цінністю історичного досвіду діяльності протестантських організацій для формування виваженої сучасної державної політики щодо них, для глибокого пізнання історії українського народу, а також вивченням взаємовідносин радянської влади і протестантських спільнот. Це дасть можливість більш повно осмислити нинішню релігійну ситуацію для сталого розвитку, раціональної і продуктивної взаємодії церкви і держави.

В українській історичній науці на сьогодні відчувається брак наукових праць, які б аналізували державно-протестантські стосунки, методи, засоби та наслідки радянської антирелігійної політики для життєдіяльності громад віруючих-протестантів, а також боротьбу конфесій за легалізацію свого існування. Саме цим, на думку автора, обумовлена актуальність роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складовою частиною наукового плану кафедри історії України Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського “Поділля в контексті української історії”, що розробляється відповідно до загальноуніверситетської теми “Зміст педагогічної підготовки вчителів в умовах формування загальноєвропейського простору вищої школи” (0105U000942).

Тема дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського 28 грудня 2005 р. (протокол №5).

Мета дослідження полягає у виявленні характерних особливостей політики партійно-державного керівництва СРСР та УРСР стосовно протестантських релігійних організацій у 1945-1955 рр., аналізі динаміки розвитку та діяльності церковних громад різних регіонів України, характеристиці структури та складу протестантської мережі післявоєнного десятиліття.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- проаналізувати сучасний стан наукової розробки теми, рівень її джерельного забезпечення;
- охарактеризувати мережу протестантських релігійних організацій, яка склалася у повоєнний період; висвітлити структуру громад віруючих, їх чисельність, склад, соціальний та освітній рівень;
- проаналізувати нормативно-правову базу регулювання питань релігії, зокрема протестантської, в Україні у повоєнний період;
- охарактеризувати методи та засоби релігійної політики щодо протестантських конфесій; розкрити завдання та роль окремих державних інституцій у здійсненні політики щодо відстеження та врегулювання релігійного руху;
- визначити основні особливості здійснення державної політики органами місцевої влади;
- з'ясувати причини ізоляції великої кількості громад протестантів;
- дослідити основні форми і методи протидії протестантських релігійних організацій державній владі.

Об'єктом дослідження є релігійне життя в Україні у повоєнний період.

Предметом дослідження є протестантські релігійні організації (євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники (християни віри євангельської та християни євангельської віри), адвентисти сьомого дня та свідки Єгови), політика радянської держави щодо них, а також зумовлена нею динаміка розвитку та діяльності цих конфесій у радянській Україні у 1945-1955 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють повоєнний період – від середини 1940-х до середини 1950-х рр. Визначення нижньої хронологічної межі пов'язане зі звільненням наприкінці 1944 р. території України від гітлерівських загарбників, відновленням у радянських умовах релігійного життя та формуванням нової мережі протестантських церков. Верхня хронологічна межа позначена розгортанням нового наступу на релігію та церкву в часи хрущовської “відлиги”.

Територіальні межі дослідження окреслені територією Української Радянської Соціалістичної Республіки та зумовлені її адміністративним поділом у досліджуваний період.

Методологічна основа дисертаційної роботи визначається специфікою об'єкта та предмета, її метою та завданнями.

Зважаючи на складність та багатоаспектність предмета дослідження, методологія дисертації заснована на синтезі методів. Ключовими з них проблемно-хронологічний (розподіл у хронологічній послідовності групи проблем, що обумовлюють структуру дослідження), метод зіставлення (аналіз архівних матеріалів, документальних видань, а також висновків, що містять праці науковців з даної проблеми), історико-порівняльний (з'ясування суті державної політики післявоєнного періоду та визначення її закономірностей, причин і наслідків), хронологічний (дозволив простежити основні етапи у взаємовідносинах між державою та протестантськими конфесіями).

Важливою складовою теоретико-методологічної основи стали принципи об'єктивності (критичне осмислення ідеологічних штампів радянської історіографії щодо протестантських організацій, що дозволило дотримуватися політичної та конфесійної нейтральності, уникнути упередженості при аналізі політичних процесів у радянській країні повоєнного періоду), системності (розкрито цілісність об'єкта дослідження, його склад, структуру, національну та культурну ідентичність), науковості (проаналізовано наявну джерельну базу, роботи та погляди радянських учених, оцінки та висновки сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників, праці авторів релігійного середовища, відкидаючи кон'юнктуру, описовість, фактографічність та заідеологізованість), історизму (урахування конкретних історичних умов, дослідження історичних явищ, спираючись на історичний досвід, та розгляд протестантських конфесій як окремих релігійних течій у загальній історії протестантського руху в Україні), світоглядного плюралізму (на основі аналізу протилежних точок зору на проблему дослідження об'єктивно висвітлені важелі радянської політичної системи щодо протестантських релігійних організацій), всебічності (розгляд об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливали на розвиток та діяльність громад віруючих-протестантів в умовах релігійної політики радянської влади).

Застосування вказаних принципів та методів дослідження дозволило висвітлити явища та процеси визначеного історичного періоду, що стосується даної проблеми, уникнути упередженості, тенденційної апологетики.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у тому, що на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів проаналізована політика радянської держави щодо громад ЄХБ, АСД, п'ятидесятників та свідків Єгови у 1945-1955 рр., розкрито становище протестантських церков у радянському атеїстичному суспільстві, зроблено кількісну і якісну характеристику протестантських громад.

За результатами дисертаційного дослідження було обґрунтовано ряд теоретичних положень, що зводяться до наступного:

- вперше в такому обсязі висвітлені ключові аспекти взаємовідносин держави та протестантських релігійних громад в Україні післявоєнного періоду;

- проаналізовано церковно-конфесійну політику радянської влади, форми та методи державного контролю діяльності протестантських релігійних організацій;
- вперше простежена динаміка змін чисельного складу протестантських громад в областях України у повоєнний період;
- обґрунтовані причини кількісного скорочення числа віруючих у громадах;
- охарактеризовано рівень освіченості віруючих протестантських релігійних організацій в Україні у 1945-1955 рр.;
- висвітлено соціально-демографічний склад громад протестантів найбільших церковних об'єднань у різних регіонах України;
- розкрито методи протидії протестантських релігійних організацій щодо розгортання антиконфесійної державної політики;
- показано місце та роль протестантських релігійних громад ЄХБ, АСД, п'ятидесятників та свідків Єгови у розвитку післявоєнного суспільства радянської України.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її зміст, теоретичні положення, висновки розширюють сучасні знання з історії розвитку протестантських релігійних організацій та їх взаємовідносин з радянською владою у повоєнний період.

Своїм дослідженням автор прагнула привернути увагу сучасних дослідників до архівних фондів, збірників документів та матеріалів, що містять значний масив неопрацьованого матеріалу з питань діяльності культових релігійних громад у повоєнній Україні.

Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідницькій роботі при подальшому вивченні конфесій ЄХБ, АСД, п'ятидесятників та свідків Єгови, загалом протестантського руху в Україні, а також у навчальному процесі у вищих навчальних закладах, шляхом включення до програмного матеріалу під час підготовки спецкурсів, лекційних і семінарських занять з історії релігії.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що з загального переліку праць автора з теми дисертації 19 опубліковано одноосібно, одна стаття написана у співавторстві з Т.П. Демиденко. В ній здобувачем систематизована архівна документація з визначеної проблематики та підготовлені висновки.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у доповідях і виступах автора на ХХ, ХХІ та ХХІІ Вінницькій науковій історико-краєзнавчій конференції “Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження” (Вінниця, 2005, 2007, 2009); Вінницькій обласній науково-практичній конференції “Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ столітті у контексті національної пам'яті” (Вінниця, 2005); II Міжнародній науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України у ХІХ-ХХІ століттях” (Вінниця, 2006); Міжнародній науковій конференції “Каразінські читання” (Харків, 2007); II Всеукраїнській науковій конференції “Держава і церква в Україні за

радянської доби” (Полтава, 2007); XII Подільській історико-краєзнавчій конференції (Кам’янець-Подільський, 2007); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне” (Вінниця, 2008), наукових конференціях викладачів Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, 2006, 2008, 2009). У збірниках матеріалів конференцій та наукових праць опубліковано дванадцять статей автора.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 20 публікаціях. З них 8 опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі “історичні науки”.

Структура дисертації обумовлена змістом, метою й завданнями дослідження. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з них 170 сторінок основного тексту, бібліографія включає 416 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, теоретичне і практичне значення роботи, визначено основні завдання, сформульовано мету, об’єкт, предмет дисертаційного дослідження, розкрито наукову новизну результатів роботи, визначено хронологічні та територіальні межі, подано інформацію про апробацію одержаних результатів дослідження.

У першому розділі роботи – **“Наукова розробка проблеми, її джерельна база та методологія”** – аналізується література, присвячена обраній тематиці, джерельна та методологічна база дисертації.

Історіографію обраної теми умовно розподілено на чотири основні періоди, виокремлення яких зумовлене суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні і мали вплив на розвиток наукової, пізнавальної сфери життя суспільства.

Перший період дослідження проблеми окреслено хронологічними рамками другої половини 1940-х – кінця 1950-х рр. Проголошений радянським урядом курс на атеїстичне майбутнє обмежив жорсткими ідеологічними рамками науковців та істориків того часу. Адміністративно-тоталітарна система позбавила їх права виявляти власні думки, що призводило до апологетики в їхніх працях. Об’єктивні публікації з проблеми становища протестантських церков у СРСР та УРСР вилучалися партійними та державними органами, заборонялися для наукового використання.

Чітко відтворювали атеїстичні стандарти того періоду російські дослідники І. Іванов та Н. Кольцов¹. Історія державно-церковних взаємин розглядалася в масштабах СРСР, власне українська специфіка була відсутня. Протестантизм описувався авторами-релігієзнавцями фрагментарно, особливості віровчення розглядалися поверхово.

¹ Іванов І. О научно-атеистической пропаганде среди сектантов / И. Иванов, Н. Кольцов. – М., 1948. – 43 с.

Праці перших повоєнних років, які торкалися історії громад релігійних культур, різко засуджували їхню діяльність, мали характерний для того часу тенденційний характер. Дотримуючись вчення марксизму-ленінізму, радянські автори у своїх роботах послідовно нав'язували суспільству думку про те, що церква є негативним явищем минулих часів і в комуністичному суспільстві їй місця немає.

Аналіз протестантизму як руху, обумовленого суспільно-політичним устроєм країни, зі своєю соціальною природою і внутрішнім розвитком здійснили О. Клібанов² та Л. Митрохін.³ У своїх роботах вони порівнювали внутрішнє життя, взаємовідносини між громадами та стосунки з органами влади.

Дослідники другого періоду (кінець 1950-х – початок 1980-х рр.) ввели у науковий обіг нові джерела, звертали увагу на минуле протестантських церков, особливості віросповідання окремих релігійних громад.

Певний інтерес для науки становлять роботи тогочасного голови Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдова, який висвітлював відносини радянської держави і церкви. У своїх роботах автор на основі тогочасного законодавства розкривав радянські принципи свободи совісті, розглядав питання, пов'язані з правовим становищем релігійних об'єднань в СРСР. У працях В. Куроєдова стверджувалася думка, що віруючі намагаються показати становище релігії в радянській державі у викривленому світлі, акцентувалася увага на значенні антирелігійної пропаганди для зміцнення соціалістичного ладу⁴.

На противагу антирелігійним публікаціям опозиційна Рада Церков євангельських християн-баптистів регулярно випускала власні друковані видання. У 1979 р. з'явилось перше конфесійне видання церкви ЄХБ "История евангельских христиан-баптистов в СССР"⁵. Воно було перевидане у 1989 р.

Аналізу радянського законодавства про культу присвячені праці українських та російських дослідників М. Бабія⁶, А. Барменкова⁷, І. Бражника⁸, О. Огневої, О. Уткіна⁹, Ю. Розенбаума¹⁰, Д. Фурмана¹¹, опубліковані переважно

² Клібанов О. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем / О. Клібанов – М., 1973. – 153 с.

³ Митрохін Л. Кризисные явления в современном баптизме / Л. Митрохін, О. Клібанов. – М., 1967. – 62 с.

⁴ Куроєдов В. Религия и закон / В. Куроєдов. – М., 1970. – 65 с; *його ж*: Советское государство и церковь. – М., – 1976. – 80 с; *його ж*: Религия и церковь в Советском государстве. – М., – 1981. – 236 с.; *його ж*: Религия и церковь в Советском государстве. 2-е изд., доп. – М., – 1984. – 256 с.

⁵ История евангельских христиан-баптистов в СССР – М., 1989. – 408 с.

⁶ Бабій М. Свобода совісті в сучасній ідеологічній боротьбі / М. Бабій. – К., 1986 – 94 с.

⁷ Барменков А. Свобода совести в СССР / А. Барменков. – М., 1986. – 82 с.

⁸ Бражник І. Атеизм и свобода совести / І. Бражник. – К., 1985. – 60 с.

⁹ Огнева О. Свобода совісті реальна та ілюзорна / О.Огнева, О. Уткін. – К., 1982. – 183 с.

¹⁰ Розенбаум Ю. Советское государство и церковь / Ю. Розенбаум. – М., 1985. – 156 с.

¹¹ Фурман Д. Религия, атеизм и перестройка // На пути к свободе совести / Д. Фурман. – М., 1989. – 80 с.

у другій половині 1980-х років (третій період в історіографії проблеми). В них автори прагнуть розкрити тему свободи совісті в радянській країні, порівнюють сприйняття атеїзму і релігії в різні історичні періоди.

Об'єктивне висвітлення проблеми державно-протестантських відносин, розкриття масштабів репресій та переслідувань віруючих, повноцінний опис життя та побуту релігійних протестантських громад у радянській державі повоєнного періоду стали можливими лише із здобуттям Україною незалежності (четвертий період – 1991 р. – початок XXI ст.). Це відкрило перед науковцями нові можливості, повністю відкинуло обмеження в дослідницьких підходах та висновках.

Історію окремих протестантських церков в Україні, їх ідеологію, віровчення та розвиток в умовах радянської політичної думки розкривають праці таких українських науковців, як Ф. Гаркавенко¹², Н. Жукалюк та В. Любащенко¹³.

Історія протестантизму в Україні викладена В. Любащенко¹⁴ в спеціальному курсі лекцій “Історія протестантизму в Україні” та в інших працях. В них автор викладає історію виникнення та розвитку протестантизму в Україні, його історико-культурні особливості. На нових методологічних засадах розкрито місце протестантизму у соціокультурних процесах країни, показано основні форми протидії віруючих радянській антирелігійній політиці.

Для вивчення історії баптизму особливе значення має робота С. Савінського “История русско-украинского баптизма”.¹⁵ Робота є авторським дослідженням історії російсько-українського євангельсько-баптистського товариства. В його основу покладено велику кількість офіційних і архівних документів, різних друкованих та рукописних матеріалів. Документальна база нараховує більше двохсот найменувань першоджерел.

Питання релігійної політики, внутрішньоконфесійного життя, взаємовідносин держави і протестантських релігійних організацій у післявоєнний період в Україні відображені у монографіях сучасних істориків П. Бондарчука¹⁶, В. Войналовича¹⁷, О. Лисенка¹⁸, П. Панченка¹⁹, В. Пащенко²⁰,

¹² Гаркавенко Ф. П'ятидесятники та їх віра / Ф. Гаркавенко. – К., 1996. – 96 с.

¹³ Жукалюк Н. История церкви христиан – Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – К., 2003. – 320 с.

¹⁴ Любащенко В. Історія протестантизму. Курс лекцій / В. Любащенко. – Л., 1995. – 350 с.; *її ж*: Молодєж в пятидесятничестве: поиски идеала. – Львов, 1992. – 200 с.; *її ж*: Сучасний євангельсько-баптистський рух в Україні: оновлення традицій // Людина і світ. – 1996. – № 6. – С. 6-10.

¹⁵ Савинский С. История русско-украинского баптизма / С. Савинский. – Одеса, 1995. – 128 с.

¹⁶ Бондарчук П. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П. Бондарчук. – К., 2009. – 381 с.

¹⁷ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940 – 1960-х роках: політичний дискурс / В. Войналович. – К., 2005. – 741 с.

¹⁸ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. / О. Лисенко. – К., 1999. – 403 с.

¹⁹ Панченко П. Релігійні конфесії в Україні (40-ві – 90-ті рр.). Історичні зошити / П. Панченко. – К., 1993. – 100 с.

В. Єленського²¹, колективній монографії Ю. Кальниша, В. Остроухова, В. Петрика та С. Сьоміна²².

Автори-богослови у своїх роботах також наводили факти, які розкривають історію протестантського руху, містять важливу інформацію про репресивні заходи радянської держави щодо релігійних об'єднань, змальовують внутрішнє життя громад. Серед них варто виділити працю С. Саннікова і Ю. Решетнікова “Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине”²³. В ній розкривається історія евангельсько-баптистського руху в Україні, його виникнення та особливості трансформацій за радянських часів та у період незалежності.

Вивченням історії протестантських конфесій в Україні у другій половині ХХ ст. займаються і зарубіжні дослідники, зокрема Л. Жабко-Потапович²⁴. Автор розкриває антирелігійний механізм в СРСР та в Україні, форми і методи його впливу на розвиток протестантських релігійних об'єднань.

Проблему відносин церкви і радянської влади досліджували і такі закордонні автори, як В. Ван де Беркен²⁵, С. Нагай²⁶, Д. Пауел²⁷, Г. Саймон²⁸, В. Флетчер²⁹ та інші. Заслуга цих авторів полягає в тому, що вони аргументовано розкрили антирелігійну політику радянської держави, показали її репресивний характер та згубний вплив на розвиток релігійних об'єднань.

Названі вище праці розкривають взаємовідносини між державними установами і церковними інститутами, аналізують культові особливості окремих протестантських конфесій. Водночас особливості партійно-державної політики Радянського Союзу стосовно протестантських церков в Україні післявоєнного періоду, їх діяльність, місце в суспільному житті, структура, чисельність протестантських релігійних громад, їх соціально-демографічний склад висвітлені в сучасній історіографії фрагментарно. На сьогодні не існує повного та системного дослідження цієї проблематики, що і привернуло увагу автора.

²⁰ Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років / В. Пащенко. – Полтава, 2005. – 630 с.

²¹ Єленський В. Державно-церковні взаємини (1917–1991) / В. Єленський. – К., 1991. – 72 с.

²² Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна. (Історико-правовий аналіз): Монографія. За ред. І.І. Тимошенка / Ю. Кальниш, В. Остроухов, В. Петрик, С. Сьомін. – К., 2002. – 136 с.

²³ Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства на Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса, 2000. – 246 с.

²⁴ Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні: Історія Українського Євангельсько-Баптистського руху / Л. Жабко-Потапович. – Вид. II. – Чикаго, 1991. – 173 с.

²⁵ Van den Bercken W. Ideology and atheism in the Soviet Union / W. Van den Bercken. – New York, 1975. – 154 p.

²⁶ Нагай С. Віра, церква і народ / С. Нагай. – Габсбург, 1963. – 28 с.

²⁷ Powell D. Antireligious propaganda in Soviet Union: A study of mass persuasion / D. Powell. – Cambridge, 1975. – 138 p.

²⁸ Simon G. Church, State and Opposition in the USSR / G. Simon. – London, 1974. – 127 p.

²⁹ Fletcher W. The Russian Orthodox Church Underground. 1917–1970 / W. Fletcher. – London, 1971. – 143 p.

Джерельна база дисертаційного дослідження складається з неопублікованих та опублікованих джерел. При написанні роботи були використані матеріали 16 архівних фондів з 8 українських архівних установ, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), державних архівів Вінницької (ДАВО), Харківської (ДАХО), Полтавської (ДАПО), Київської (ДАКО), Рівненської (ДАРО) та Хмельницької (ДАХМО) областей.

Документи республіканських партійних та державних установ, матеріали місцевих органів влади, протоколи засідань політбюро, секретаріату та президії ЦК КПУ зосереджені у фонді 4648 “Рада в справах релігії при Раді Міністрів УРСР та її попередники: уповноважені Ради в справах релігій при РМ СРСР по УРСР” Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та “Центральний комітет Комуністичної партії України” Центрального державного архіву громадських об'єднань України (Ф.1).

Документи місцевих органів влади, інструкції та розпорядження щодо питань боротьби з релігією, інформаційні довідки про релігійну ситуацію, мережу церков та діяльність релігійних організацій, листи та скарги містяться у регіональних державних архівах України.

Офіційні законодавчі акти радянської влади, що стосувалися релігійних організацій, є головним джерелом з історії взаємовідносин держави та церковних організацій. Законодавчі документи вміщувалися у спеціальних збірниках, таких як “Законодательство о религиозных культурах” (М., 1971), “Про релігію і атеїстичне виховання” (К., 1979), “О религии и церкви” (М., 1981), “Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР. 1938-1973” (К., 1974), “Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР” (К., 1974), “Об идеологической работе КПСС. Сборник документов” (М., 1977), “Коммунистическая партия и советское правительство о религии и церкви” (М., 1959), “Хронологическое собрание законов, Указов Президиума Верховного Совета, постановлений и распоряжений правительства Украинской ССР” (К., 1963).

Джерельну базу збагатили матеріали періодичних релігійних видань. Особливу цінність для нас мають повоєнні конфесійні видання: “Братский весник” (1945-1977 рр.), “Вісник спасіння” (1964-1975 рр.), “Братський листок” (1964-1975 рр.), “Християнин” (1968-1973 рр.), “Бюлетень родичів в'язнів ЄХБ” (1965-1976 рр.), у яких фактологічно висвітлювалися шляхи поширення протестантського руху в Україні, життя і діяльність релігійних громад, а також містились відомості про репресивно-каральні заходи радянської влади щодо віруючих-протестантів у повоєнний період.

Важливим джерелом інформації щодо розкриття проблеми взаємовідносин релігійних організацій та держави стали радянські офіційні періодичні видання - газети “Правда”, “Известия”, “Радянська Україна”, “Правда Украины”.

Додатковим джерелом з історії протестантизму в Україні стали мемуари.

У дисертації використані спогади Г. Вінса³⁰ та А. Коркосенка³¹. Автори розповідають про долі відомих церковних лідерів-протестантів, а також історію окремих громад. У мемуарах детально описане життя засуджених віруючих, переважно євангельських християн-баптистів, у місцях позбавлення волі. Ці роботи дають можливість проаналізувати реальне становище протестантських церков у Радянському Союзі і в Україні у повоєнний період.

Залучений до аналізу масив документів дає змогу реконструювати особливості життя віруючого населення у післявоєнний період, висвітлити становлення та організацію діяльності органів управління і політичного контролю в релігійній сфері, взаємодію усіх ланок державного апарату по відокремленню церкви від держави, нагляду і контролю за релігійним життям протестантських церков, а також протидію віруючих-протестантів втручання органів державної влади у їх релігійне життя.

Вивчення та використання наявних джерел дозволяє вилучити адекватну інформацію про кількісно-якісні характеристики протестантських релігійних організацій в Україні, їхню діяльність та стосунки з владою у досліджуваній період.

У другому розділі – **“Протестантські релігійні організації у політико-правовій системі післявоєнного радянського суспільства”** – характеризується мережа, структура та склад протестантських релігійних організацій, а також аналізується нормативно-правова база і діяльність державних органів влади щодо регулювання питань релігії в Україні.

У післявоєнний період протестантські організації в Україні мали значну мережу. Аналізуючи статистичні матеріали обласних уповноважених Ради у справах релігійних культів, автор дійшла висновку, що найбільша кількість організацій євангельських християн-баптистів у повоєнні роки зосереджувалася у Київській (201 громада), Рівненській (185), Кам'янець-Подільській (138) та Сумській (112) областях України.

Протестантські релігійні організації мали свою структуру. Зокрема, на чолі Союзу громад євангельських християн-баптистів була Всесоюзна Рада євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) зі штатом старших пресвітерів – уповноважених ВРЄХБ у республіках і областях, - та пресвітерів, що керували громадами на місцях.

Структура інших протестантських релігійних організацій була більш розгалужена.

Ієрархію всередині громад складали старший обласний пресвітер, його помічники, керуючий пресвітер.

У кожному регіоні країни діяли чисельні (більше 100 членів) та малочисельні (18-20 членів) громади протестантів. Соціальний та освітній рівень віруючих був низьким. Значну частину громад складали не працюючі, пенсіонери, домогосподарки та робітники. Наприклад, у Дніпропетровській

³⁰ Вінс Г. Горизонти віри / Г. Вінс. – К., 1995. – 112 с.

³¹ Коркосенко А. Знайте правду, люди! / А. Коркосенко. – Симферополь, 1963. – 60 с.

області у 1947 р. з 1401 члена громад євангельських християн-баптистів 758 осіб – домогосподарки і непрацюючі, 226 – інваліди праці, 377 – робітники і службовці, 25 – колгоспники, 14 – учні та один вчитель початкової школи.

Через упереджене ставлення з боку влади віруючі-протестанти не мали змоги отримати гідну освіту, не обіймали керівних посад. Основу громад становили ті, хто закінчив початкову школу. Наприклад, у Вінницькій області з 98 членів громад адвентистів сьомого дня 23 були неписьменними, 56 – закінчили 1-4 класи, 18 – 5-7 класів, один – 9 класів і не було жодного з закінченою середньою освітою.

Чисельність протестантських громад з кожним роком зменшувалася. У 1947 р. в Україні громади євангельських християн-баптистів нараховували 95 497 членів, а вже у 1955 р. – 84 877.

Державна політика щодо протестантських релігійних громад здійснювалась на двох рівнях – вищому і нижчому, під загальним контролем партійних органів і НКДБ. На вищому рівні виконувачем державних інтересів була Рада у справах релігійних культів (РСРК) при Раді Народних комісарів (з 1946 р. – Раді Міністрів СРСР). Вона стала посередником між урядом країни та релігійними громадами і організаціями. Рада спрямовувала свою політику на дискредитацію протестантських священнослужителів, нищення релігійних організацій, розпалювання протистояння всередині громад, локалізацію релігійного руху та концентрацію у руках влади повного контролю над діяльністю протестантських релігійних об'єднань. На нижчому рівні роботу контролюючих органів виконували служби обласних і районних виконкомів рад депутатів трудящих.

Органи НКДБ (НКДБ – до березня 1946 р., МДБ – до березня 1953 р., КДБ – з березня 1954 р.) тісно співпрацювали з апаратом уповноважених СРСР. Їх завданням було відстеження релігійного руху. Оперативна діяльність органів НКДБ велася спеціально створеними підрозділами. Вони спеціалізувалися на виробленні тактичного інструментарію і напрямів розкладання релігійних груп.

Державне регулювання релігійного питання післявоєнного часу формувалося з директив, наказів, постанов уряду і керівних органів, які мали гриф “таємно” і “цілком таємно”. Особливістю законодавства про релігію і церкву було доповнення нормативних актів підзаконними циркулярами, інструкціями, розпорядженнями, що конкретизували і тлумачили закони.

Новий політичний курс керівництва країни щодо релігійних культів сприяв розробці і впровадженню у життя великої кількості правових актів, інструкцій, пояснень, розпоряджень і наказів, які мали узаконити стосунки держави і релігійних організацій і, як зазначалося у Конституції СРСР, надати релігійним організаціям “повної свободи віросповідання”. Але при реалізації релігійної політики на практиці радянські виконавчі органи не враховували визначені конституційні положення. Акції, спрямовані на масштабне послаблення позицій церкви, атеїзацію населення порушували права людини і підривали цілісність протестантських релігійних організацій післявоєнного періоду.

У третьому розділі – “**Реалізація державної антирелігійної політики органами місцевого самоврядування**” – охарактеризовано становище протестантських релігійних організацій, що отримали державну реєстрацію, та розкрито їхні стосунки з місцевими органами влади, показано методи реалізації державної політики щодо культових релігійних організацій, які діяли неофіційно, без державної реєстрації, а також охарактеризовано різні форми протесту віруючих проти державної антирелігійної політики.

Радянський уряд офіційно надавав право протестантським громадам на реєстрацію та розвиток релігійної діяльності. Але на практиці віруючі відчували жорсткий тиск та адміністративний контроль з боку державних органів влади. Зареєстровані організації постійно перебували під контролем відповідних структур, які втручались у повсякденне і релігійне життя віруючих. Визнання свободи совісті в країні було лише формальним, декларативним. Протестантським осередкам забороняли будь-яку позаконфесійну діяльність, а релігійну – серйозно обмежували. Вони не мали права створювати каси взаємодопомоги, вести благодійницьку практику, проводити дитячі чи спортивні заходи, організовувати гуртки, спілки, відкривати бібліотеки. Водночас представники органів державної влади звинувачували віруючих у пасивності, відсутності активної життєвої позиції, а релігійні громади – у ворожому ставленні до радянської влади. Віруючий-протестант був позбавлений права на анонімність свого сумління, адже від протестантських пресвітерів місцеві органи влади вимагали обов’язкових звітів про кількість, склад, місце роботи, прізвища та адреси членів громади.

Результатом впровадження жорстких методів стало неприйняття протестантськими осередками антирелігійної політики влади, незгода з її антидемократичними законами. Це призвело до ізоляції великої кількості громад протестантів. Так, віруючі громад п’ятидесятників, свідків Єгови, адвентистів-реформістів, а також ряду інших малочисельних релігійних громад, зрозумівши, що легальне існування в радянській державі неможливе, ізолювали себе від суспільно-політичного життя країни. Вони відмовлялися брати участь у виборах до органів влади, служити в лавах радянської армії, бути членами колективних господарств та продовжували проводити закриті молитовні зібрання (таємно та невеликою кількістю віруючих). У протестантизмі зросла кількість незареєстрованих громад, сформувалися розгалужені підпільні організації. За різноманітністю та кількістю віруючих протестантське підпілля не поступалося легальним осередкам, однак через свою приховану діяльність вони не мали серйозного впливу на розвиток протестантизму та загальну релігійну ситуацію в Україні.

Служителі культу п’ятидесятників, свідків Єгови, адвентистів сьомого дня найбільше потерпали від репресивної машини радянського тоталітарного режиму, зростала їх протидія антирелігійній політиці влади. Але незважаючи на заборону, утиски і переслідування, вони продовжували свою діяльність.

У **висновках** підсумовано результати дисертаційного дослідження, основний зміст яких виноситься на захист:

– На різних історіографічних етапах розгляд окресленої проблеми залежав від багатьох чинників: об'єктивного сприйняття істориків, наявних джерел, рівня теоретичного та ідеологічного осмислення проблеми, зміни тлумачення теоретико-пізнавальних парадигм тощо.

У дисертаційній роботі визначено чотири основні періоди вивчення протестантських релігійних організацій: 1) друга половина 1940-х – кінець 1950-х рр.; 2) кінець 1950-х – перша половина 1980-х років; 3) друга половина 1980-х рр. – 1991р. 4) 1991р. – початок XXI ст.

Аналіз історіографії засвідчує, що стан її наукової розробки дає підстави кваліфікувати проблему як малодосліджену, розкрити сутність якої можна лише за умови фундаментального опрацювання існуючої джерельної бази. Головна увага науковців була зосереджена на історико-правовому аналізі політики радянської влади щодо релігійного життя в цілому в Україні за часів радянської влади, переосмисленні традиційних уявлень про релігію, її ролі в історичному та культурному процесах, вивченні духовного світу релігійних громад, світоглядних цінностей віруючих. Питання повсякденного життя віруючих-протестантів, діяльність протестантських релігійних громад та їх стосунки з органами радянської влади, а також проблеми соціально-демографічного, освітнього рівня протестантських віруючих, їх структура та мережа розповсюдження у досліджуваний період не здобули належного висвітлення, що вимагає підготовки узагальнюючих праць з поставленої в дисертації проблеми.

Джерельна база представлена архівними документами, матеріалами періодичних видань, джерелами особового походження, що дають можливість з'ясувати позицію радянського державного керівництва та органів радянської влади щодо церкви, дослідити внутрішньоцерковне життя, проаналізувати структуру, діяльність, склад місцевого духовенства і церковного активу та позицію віруючих-протестантів щодо радянської антирелігійної політики.

– Протестантські релігійні організації у повоєнний період були представлені як чисельними, так і невеликими громадами в усіх областях України. Найбільший вплив на населення мали церкви євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня, свідків Єгови. Структурна організація першої була більш чіткою, ніж у інших церков, що пояснюється її офіційним визнанням радянською владою. Кожна церква мала свою внутрішню ієрархію.

Найчисельнішою була церква євангельських християн-баптистів. У 1947 році в Україні вона об'єднувала понад 1870 громад, у складі яких перебувало 95 497 віруючих. Громади п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня, свідків Єгови були менш чисельними та розгалуженими. Тому статистичні відомості про ці організації, які переважно уклалися уповноваженими Ради у справах релігійних культів, не завжди відповідають дійсності.

Доведено, що засоби впровадження державної антирелігійної політики мали значний вплив на розвиток громад, освітній та соціальний рівень віруючих. Віруючі не могли відвідувати світські школи, а недільне навчання не надавало необхідних загальних та професійних знань. Тому основу

протестантів складала малоосвічені, неписьменні, люди низького соціального рівня. В громадах релігійних організацій 80-85% складала жінки та особи віком від 40 до 50 років. Це надавало можливості радянським органам влади стверджувати, що релігійність населення буде подолана у короткий проміжок часу.

– Основним нормативно-правовим актом країни, який містив засади регулювання державно-релігійної політики, була Конституція СРСР. В ній визначалася свобода віросповідання. Однак основний напрям політики партійно-радянської влади щодо діяльності протестантських релігійних культів регламентувався великою кількістю правових актів, інструкцій до них, пояснень, розпоряджень і наказів, які у своєму змісті часто суперечили конституційним деклараціям.

– У другій половині 1940-х – першій половині 1950-х років державна політика влади щодо протестантських релігійних об'єднань велася за допомогою наступних методів і засобів: реєстрація громад; об'єднання організацій під контроль єдиної Всесоюзної Ради; ретельний облік кожної з громад; “анкетизація” служителів культу; економічне підпорядкування; ведення науково-атеїстичної пропаганди; відмова в реєстрації та заборона діяльності не чисельних груп віруючих; викорінення офіційно незареєстрованих громад; заборона церковної освіти та обмеження права на світську освіту; застосування політичних репресій та придушення опору духовенства силовими методами.

Державна політика щодо протестантських релігійних громад здійснювалася через Раду у справах релігійних культів (РСРК) при Раді Міністрів СРСР та її уповноважених в областях і районах України, сільських та селищних рад депутатів трудящих. РСРК здійснювала попередній розгляд питань духовних управлінь та керівників релігійних культів, що потребували вирішення урядом СРСР, а також займалася розробкою законодавчих актів та постанов з питань цих культів, підготовкою звітів на основі матеріалів, що надходили від центральних та місцевих органів влади, про стан, облік та загальну характеристику протестантських релігійних громад.

Контроль за діяльністю протестантів здійснювали партійні радянські репресивно-каральні органи та спеціально створені підрозділи, основним завданням яких було нищення релігійного життя в Україні, духовних центрів релігійних угруповань, викорінення релігії зі свідомості населення країни, стеження за діяльністю протестантських організацій.

– На місцевому рівні роботу щодо виявлення релігійних груп конфесійного віросповідання, їх керівників, активу та віруючих виконували апарати обласних та районних виконавчих комітетів, міських, сільських та селищних рад, органи міліції. Їх завданням було припинення діяльності релігійних громад. Особливостями здійснення державної політики місцевими органами влади стали: злиття не чисельних груп віруючих одного віросповідання, закриття молитовних будинків, адміністративне обмеження релігійної активності громадян, поширення антирелігійної пропаганди,

самовільне застосування жорстких санкцій та утисків щодо священнослужителів і віруючих.

– У другій половині 1940-х рр. політика радянського уряду була спрямована на остаточне подолання релігійності населення. Владою були визначені релігійні культу, які не мали права на існування. Релігійні громади віруючих-протестантів, які не отримали офіційної реєстрації, опинялися поза законом і змушені були діяти нелегально. Ці громади були заборонені та визнані такими, що порушують радянське законодавство, виступають проти державної влади. Найбільше від утисків постраждали незареєстровані конфесії п'ятидесятників, свідків Єгови, адвентистів-реформістів та інші малочисельні протестантські громади. Головною причиною ізоляції великої кількості громад віруючих стала неможливість об'єднання розгалужених груп під єдиним державним контролем, а отже, і регулювання їхньої релігійної діяльності.

– Утиски з боку держави, неможливість відкрито проводити молитовні зібрання й відправляти культові потреби викликали протидію протестантських релігійних організацій щодо державної конфесійної політики. Поширеними формами протесту стали скарги, заяви-обурення, які віруючі протестантських релігійних громад надсилали на адресу керівників держави, уповноваженого у справах релігійних культів або виголошували усно під час прийому уповноваженого. В них віруючі вказували на здійснення незаконних дій з боку органів радянської влади, втручання у внутрішні справи громади, застосування різноманітних форм адміністрування, порушення радянського законодавства про культу. Важливими формами протидії були проведення богослужінь, видання літератури на релігійну тематику, навчання дітей віруючих основам релігійного буття, створення фондів матеріальної допомоги віруючим-протестантам, відмова від участі у громадському житті країни. Безкомпромісною боротьбою протестантські громади довели своє право на існування в духовно-релігійному просторі України.

Основний зміст та висновки дисертації викладені в публікаціях:

1. Данілова І.Ю. Документи державного архіву Вінницької області про культурно-освітній рівень віруючих протестантських релігійних конфесій (1945-1955 рр.) / І.Ю. Данілова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Збірник наукових праць. Вип. 5. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 32-37.

2. Данілова І.Ю. Політика радянських органів влади відносно протестантських релігійних організацій України у післявоєнний період (1945-1955рр.) / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. X. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2006. – С.154-159.

3. Данілова І.Ю. Освітній рівень членів протестантських релігійних громад України у повоєнний період / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2006. – С. 256-258.

4. Данілова І.Ю. Взаємовідносини радянської влади та протестантських релігійних організацій у післявоєнний період в українській та зарубіжній історіографії (1945-1955рр.) / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XII. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2007. – С. 323-327.

5. Данілова І.Ю. Протидія віруючих протестантів антирелігійним заходам радянської влади у 1945-1955 рр. / І.Ю. Данілова // Історична пам'ять. – №2. – 2008. Науковий збірник. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 87-94.

6. Данілова І.Ю. Комуністична ідеологія і боротьба з протестантизмом у післявоєнній Україні (середина 1940-х – 1950-ті рр.) / І.Ю. Данілова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 12. – С.187-194.

7. Данілова І.Ю. Джерельна база з історії протестантських церков в Україні (1945-1955 рр.) / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XV. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2009. – С. 299-302.

8. Данілова І.Ю. Зареєстровані протестантські релігійні організації України та їх стосунки з місцевими органами влади / І.Ю. Данілова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XVII. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука – Вінниця, 2009. – С. 187-193.

9. Данілова І.Ю. Становище протестантських релігійних організацій в Україні у повоєнний період (II пол. 40-х – I пол. 50-х рр. ХХ ст.) / І.Ю. Данілова // Каразінські читання (історичні науки). Матеріали міжнародної наукової конференції 20 квітня 2007 р. – Харків, 2007. – С. 80-83.

10. Данілова І.Ю. Державна політика радянської влади стосовно протестантських релігійних організацій в Україні у 1945-1955 рр. / І.Ю. Данілова // Держава і церква в Україні за радянської доби: Збірник наукових статей за матеріалами II Всеукраїнської наукової конференції (18-19 жовтня 2007 року). – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 202-208.

11. Данілова І.Ю. Місцеві органи радянської влади та релігійні громади Вінниччини в останнє десятиріччя сталінського правління / І.Ю. Данілова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008. – С. 135-139.

12. Данілова І.Ю. Релігійна ситуація на Вінниччині в післявоєнний період (1945-1955 рр.) / І.Ю. Данілова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, ДП ДКФ. – 2005. – С. 218-222.

13. Данілова І.Ю. Переслідування віруючих протестантських релігійних громад Вінниччини в перше повоєнне десятиліття (1945-1955 рр.) / І.Ю. Данілова // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ столітті у контексті національної пам'яті. Матеріали обл. наук.-практ. конф. (Вінниця, 24 листопада 2005 р.) / Ред. кол.: І.С. Гамрецький, Ю.А. Зінько, В.П. Лациба та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2006. – С. 175-180.

14. Данілова І.Ю. Протестантські релігійні організації Вінниччини у післявоєнний період (1945-1955рр.) / І.Ю. Данілова // Вісник інституту історії, етнології і права. Вип. 4. – Вінниця, 2006. – С. 31-34.

15. Данілова І.Ю. З історії відносин протестантських релігійних організацій та державної влади на Поділлі у 1945-1955 рр. / І.Ю. Данілова // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Юніум, 2007. – Т. 2. – С. 218-225.

16. Данілова І.Ю. Соціально-демографічний аналіз віруючих протестантських релігійних організацій в Україні у перші повоєнні роки / І.Ю. Данілова // Вісник інституту історії, етнології і права. Вип. 5. – Вінниця, 2007. – С. 44-46.

17. Данілова І.Ю. Організації Євангельських християн-баптистів Вінниччини у повоєнне десятиліття / І.Ю. Данілова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С.339-342.

18. Данілова І.Ю. Релігійне життя підпільних протестантських громад України у другій половині 1940-х – 1950-ті рр. / І.Ю. Данілова // Вісник інституту історії, етнології і права. Вип. 6. – Вінниця, 2008. – С. 31-33.

19. Данілова І.Ю. Нелегальні протестантські релігійні організації в Україні у 1945-1955 рр.: становище та взаємовідносини з органами радянської влади / І.Ю. Данілова // Вісник інституту історії, етнології і права. Вип. 7. – Вінниця, 2009. – С. 27-32.

20. Данілова І.Ю. Антирелігійна пропаганда органів радянської влади та її реалізація на Вінниччині у повоєнний період / І.Ю. Данілова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2009. – С. 479-484.

АНОТАЦІЇ

Данілова І.Ю. Протестантські релігійні організації в Україні у повоєнний період (1945-1955 рр.): структура, діяльність та стосунки з владою. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації на основі широкого кола джерел та літератури комплексно досліджується становище протестантських релігійних організацій в Україні у повоєнний період, їх діяльність та взаємовідносини з органами державної влади. Аналізується мережа, структура та склад протестантських релігійних організацій. Охарактеризована нормативно-правова база регулювання питань

культурної релігійної діяльності. Розкрита роль і завдання окремих державних інституцій у здійсненні урядової політики як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Визначені методи та засоби її впровадження.

Проаналізовано становище громад віруючих-протестантів, які отримали державну реєстрацію. З'ясовані причини ізоляції великої кількості громад протестантів, що змушені були діяти у підпіллі, не маючи реєстраційних документів. Висвітлені форми і методи протесту віруючих щодо напрямів державної антирелігійної політики.

Ключові слова: держава і церква, релігія, релігійні громади, протестантизм, адвентизм, баптизм, єговізм, п'ятидесятництво.

Данилова И.Ю. Протестантские религиозные организации в Украине в послевоенный период (1945-1955 гг.): структура, деятельность и отношения с властью. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации на основе системного анализа широкого круга источников и научной литературы комплексно исследуется положение протестантских религиозных организаций в Украине в послевоенный период, их деятельность, а также взаимоотношения с органами государственной власти.

Особое внимание уделяется протестантским организациям, которые имели большую популярность среди населения Украины: церковь евангельских христиан, баптисты, пятидесятники (христиане веры евангельской, христиане евангельской веры), адвентисты седьмого дня, свидетели Егови.

Проанализирован географический фактор организации групп протестантских верующих. Больше их количество сосредоточено было на территориях Киевской, Ровенской, Каменец-Подольской и Сумской областей Украины.

Изучена сеть, структура и состав протестантских религиозных организаций. Исследован социальный, культурно-образовательный и возрастной состав протестантских организаций в послевоенный период.

Охарактеризована нормативно-правовая база регулирования вопросов религии, в частности протестантской, которая формировалась из многочисленных директив, приказов, постановлений правительства и руководящих органов.

Раскрыта роль отдельных государственных институтов, деятельность которых была направлена на реализацию религиозной политики как на общегосударственном, так и на местном уровнях. Прослежены методы и способы политики, основанные на дискредитации протестантских священнослужителей, локализации религиозного движения, закрытия молитвенных домов, искоренения религиозного сознания.

Определены основные направления регистрации и ведения учета деятельности протестантских религиозных организаций в послевоенный период.

Исследованы причины изоляции большого количества организаций протестантов, которые не смогли зарегистрироваться в органах государственной власти и вели свою деятельность подпольно.

Автором анализируются формы протестов верующих, такие как: направление жалоб, заявлений, ламентаций руководителям государства, местным органам власти, уполномоченным в делах религии на местах, формирование системы взаимопомощи между конфессиями, а также нелегальная печать материалов религиозного содержания.

В диссертации сделан вывод о том, что объективное изучение положения протестантизма в Украине в послевоенный период, анализ необъективного отношения к деятельности протестантских организаций дает возможность осмыслить религиозную ситуацию в стране, выработать более демократические взаимоотношения между государством и протестантскими верующими.

Ключевые слова: адвентизм, атеизм, баптизм, верования, государство и церковь, иеговизм, протестантизм, пятидесятничество, религия, религиозные организации.

Danilova I.Y. Protestant religious organizations in Ukraine in postwar period (1945-1955): structure, operation and relations with the state authority. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of the candidate of historical sciences. Specialty 07.00.01. – The History of Ukraine. – National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. – Kyiv, 2010.

The thesis, on the basis of wide range of sources of information and literature, investigates complexly the situation of protestant religious organizations in Ukraine in postwar period, their activity and relations with the authorities. The system, structure and composition of protestant religious organizations are analyzed. Normative legal basis of regulating cultural religious activity is characterized. The significance and tasks of some of the state institutions that deal with the realization of the governmental policy on the nationwide and local levels are revealed. The methods and means of its implementation are determined.

The situation of believer protestant communities that received state registration is analyzed. The thesis clarifies the reasons of isolation of a large number of protestant communities that had to operate underground having no registration documents. The forms and methods of believers' protest concerning directions of state antireligious policy are enlightened.

Key words: state and church, religion, religious communities, Protestantism, Adventism, Baptism, Jehovah Belief, Pentecostalism.